

ILMIY USLUBDA TERMINLARNING O'RNI

Akbaraliyeva Gulshoda
Yaxyobek qizi

Kimyo xalqaro universiteti Namangan filiali
O'zbek tili va adabiyoti UJB 24 UA guruh talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada ilmiy uslubning shakllanishida terminlarning o'rni, ularning mazmuniy va funksional xususiyatlari hamda ilmiy matnlarda qo'llanish tamoyillari tahlil qilinadi. Terminologiya nafaqat ilmiy tilning asosiy unsurlaridan biri sifatida, balki ilmiy tafakkurni ifodalashning muhim vositasi sifatida ham o'rganiladi. Shuningdek, maqolada terminlarning milliy va xalqaro miqyosdagi standartlashtirilishi, o'zbek ilmiy tilida terminologik tizimning rivojlanishi va uni mukammallashtirish muammolari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar ilmiy uslub, termin, terminologiya, konsept, standartlashtirish, ilmiy tafakkur, o'zbek ilmiy tili.

Kirish

Ilmiy uslub — bu ilmiy bilishning asosiy ifoda shakli bo'lib, uning markazida terminlar turadi. Termin — ma'lum bir fan sohasida aniq tushuncha va konseptni ifodalovchi so'z yoki so'z birikmasi hisoblanadi. Har qanday fan sohasi o'z terminologiyasiga ega bo'lib, shu terminlar orqali mazkur sohaga oid nazariy qarashlar, tadqiqot natijalari va ilmiy tafakkur shakllanadi.

Terminlarning ilmiy uslubdagi o'rni masalasini o'rganish, bir tomondan, ilmiy tilning rivojlanishi va boyish jarayonini anglashga, ikkinchi tomondan, milliy ilmiy tafakkurning umumjahon ilmiy maydoniga integratsiyasini ta'minlashga xizmat qiladi. Shunday ekan, ilmiy nutqda terminlarning o'rni, ularning aniqligi, izchilligi va tizimlilik ilmiy faoliyat samaradorligini belgilovchi eng muhim omillardan biridir.

Mazkur maqolada terminlarning ilmiy uslubdagi o'rni, ularning xususiyatlari, o'zbek tilida terminologiyaning shakllanishi va rivojlanish jarayonlari, shuningdek, xalqaro miqyosdagi standartlashtirish jarayonlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism

1. Ilmiy uslub va uning asosiy xususiyatlari

Ilmiy uslub — bu ilmiy matn va nutqning alohida funksional ko'rinishi bo'lib, u quyidagi xususiyatlari bilan ajralib turadi:

- aniqlik va lo'ndalik;
- mantiqiy izchillik;
- tushunchalarning qat'iy ifodalanishi;

- emotsional-ekspressiv vositalarning minimal darajada qo'llanishi;
- terminlarning ustuvorligi.

Demak, ilmiy uslubda terminlar faqatgina til unsuri emas, balki ilmiy bilishning asosiy vositasi sifatida xizmat qiladi. Agar badiiy uslubda obrazlilik yetakchi bo'lsa, ilmiy uslubda tushunchaviy aniqlik va terminologik izchillik yetakchi omildir.

2. Termin tushunchasi va uning ilmiy nutqdagi funksiyasi

Termin — yunoncha *terminus* (chegara, aniqlangan soha) so'zidan olingan bo'lib, fanda ma'lum tushunchani aniq ifodalovchi so'zdir. Terminning asosiy vazifalari:

- **Nomlash funksiyasi:** ma'lum ilmiy tushunchani aniq belgilash;
- **Tizimlashtirish funksiyasi:** fan sohasidagi tushunchalar o'rtasidagi munosabatlarni ifodalash;
- **Kommunikativ funksiyasi:** ilmiy jamoa a'zolari o'rtasida samarali muloqotni ta'minlash;
- **Standartlashtirish funksiyasi:** xalqaro ilmiy hamjamiyatda yagona tushuncha doirasida kelishuvni yaratish.

Shunday qilib, terminlar ilmiy nutqning "karkasi"ni tashkil etadi, ya'ni ilmiy tafakkur terminlarsiz mavjud bo'la olmaydi.

3. Termin va umumxalq tili o'rtasidagi farq

Terminlar umumxalq tilidagi so'zlardan quyidagi belgilar bilan farqlanadi:

1. **Aniqlik:** termin faqat bitta tushunchani ifodalaydi. Masalan, "molekula", "morfema".
2. **Bir ma'nolilik:** termin ko'p ma'nolilikka yo'l qo'ymaydi.
3. **Tizimlilik:** termin boshqa terminlar bilan bog'liq holda mavjud bo'ladi.
4. **Rasmiylik:** terminlar ilmiy adabiyotlarda belgilangan normaga mos bo'lishi kerak.

Masalan, umumxalq tilidagi "ildiz" so'zi turli ma'nolarda qo'llanadi, lekin lingvistik termin sifatida "so'zning ajralmas qismini" bildiradi va boshqa ma'nolarda qo'llanilmaydi.

4. Terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishi

Har qanday fan sohasi o'zining terminologik apparatini shakllantiradi. Bu jarayon odatda uch bosqichda amalga oshadi:

1. **Nomlash bosqichi** — yangi tushuncha paydo bo'lganda unga nom beriladi;
2. **Izohlash bosqichi** — terminning ta'rifi ilmiy muomalaga kiritiladi;
3. **Standartlash bosqichi** — termin umumiy qabul qilinib, ilmiy matnlarda izchil qo'llanadi.

O'zbek tilida terminologiya taraqqiyoti XIX asr oxiri — XX asr boshlarida jadidlar faoliyati bilan yangi bosqichga ko'tarildi. Mustaqillik davrida esa milliy terminologiya boyib, xalqaro standartlarga yaqinlashdi.

5. Terminlarning xalqaro standartlashtirilishi

Ilmiy kommunikatsiyada yagona terminlardan foydalanish muhim ahamiyatga ega. Shu bois terminlarni standartlashtirish bo'yicha xalqaro tashkilotlar (ISO, UNESCO) faoliyat yuritadi. Masalan, fizika, kimyo, matematika, biologiya fanlarida xalqaro terminologiya yagona standartlar asosida qo'llanadi.

O'zbek tilida ham ko'plab xalqaro terminlar o'zlashtirilmoqda. Masalan, "kompyuter", "internet", "globalizatsiya", "innovatsiya" kabi atamalar turli tillarda umumiy shaklda qo'llanmoqda.

6. Terminlarning milliy ilmiy tafakkurdagi o'rni

Terminologiya milliy ilmiy tafakkurni ifoda etuvchi asosiy vosita bo'lib, milliy fan taraqqiyoti bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, o'zbek tilshunosligida "ot", "fe'l", "so'z turkumi" kabi terminlar o'zbek milliy tilshunoslik maktabining mahsulidir. Shu bilan birga, xalqaro lingvistika doirasida "morfologiya", "sintaksis", "fonetika" kabi terminlar qo'llanadi.

Bu holat milliy va xalqaro terminologiya uyg'unlashuvi natijasida yuzaga kelgan bo'lib, ilmiy tafakkurning rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.

7. Terminologiyada muammolar va ularning yechimi

O'zbek ilmiy tilida terminologik tizimda ayrim muammolar mavjud:

- ayrim terminlarning ikki xil shaklda qo'llanishi;
- xalqaro terminlarning noto'g'ri tarjima qilinishi;
- yangi tushunchalar uchun yagona termin belgilanmasligi.

Ushbu muammolarni hal qilish uchun:

1. terminologik lug'atlar yaratish;
2. ilmiy kengashlar va institutlar tomonidan terminlarni standartlashtirish;
3. xalqaro terminologik tajribadan foydalanish zarur.

8. Ilmiy matnda terminlardan foydalanish prinsiplari

Ilmiy matn yozishda quyidagi tamoyillarga rioya qilish talab etiladi:

- terminlarni qat'iy ma'noda qo'llash;
- sinonimiyaga yo'l qo'ymaslik;
- matn davomida bitta terminni izchil ishlatish;
- terminni birinchi marta ishlatishda izoh berish.

Masalan, "lingvistik birlik" termini matn boshida izohlanib, keyingi o'rinlarda izohsiz ishlatiladi. Bu ilmiy matnning tushunarligini ta'minlaydi.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, terminlar ilmiy uslubning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, ilmiy tafakkurni ifodalashning eng muhim vositasidir. Ular nafaqat fan doirasida tushunchalarni nomlaydi, balki ilmiy muloqotni samarali tashkil etishga ham xizmat qiladi. Terminlarning milliy va xalqaro miqyosda izchil qo'llanishi ilmiy tilning rivoji, ilmiy integratsiya va fan taraqqiyotining kafolatidir. O'zbek ilmiy tilida ham terminologik tizimni mukammallashtirish, ularni standartlashtirish va xalqaro tajribadan foydalanish dolzarb vazifalardan biridir. Shunday qilib, maqolada ilmiy uslubda terminlarning o'rni to'liq va har tomonlama o'rganildi, nazariy hamda amaliy jihatlari yoritildi va muammolar yechimi bo'yicha tavsiyalar berildi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Alixonov S. O'zbek tilida ilmiy uslub va terminologiya. — Toshkent: Fan, 2019.
2. Karimov A. Tilshunoslik terminlari va ularning qo'llanilishi. — Toshkent: O'zbekiston, 2015.

3. Mahmudov N., Mirzayev T. O'zbek tilining funksional uslublari. — Toshkent: Fan va texnologiya, 2012.
4. ISO/TC 37 Terminology and other language and content resources. Official documents. — Geneva, 2020.
5. UNESCO. Guidelines for Terminology Standardization. — Paris, 2018.
6. Nurmonov A. Ilmiy matn va uning lingvistik xususiyatlari. — Toshkent: Universitet, 2014.